

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

H. Hejselbjerg Paulsen: Præsteslægten Prahls
W. Christiansen: Justitsråd Drøhse
Jonatan Smith: Markeder i Tønder
J. Raben: En soldats optegnelser fra 1864
Glimt fra svundne tider

Sønderjydske månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Præsteslægten Prahll

Af H. Hejselbjerg Paulsen

I fire generationer har slægten Prahll tjent vor befolkning som præster og således været med til at forme og befrugte vort kirkeliv.

Peter Prahll kom til Nordslesvig fra Bornholm, hvor han var født i Svanneke i 1761. Han blev kaldet til sognepræst i Sommersted 1787, som een af de meget få i kongeriget fødte præster, der i hine dage fik embede i Sønderjylland.

Da han skulle præstevies i Rendsborg, hvor biskoppen boede dengang, måtte han først holde en prædiken og en katekisation på tysk, og dette kom den bornholmske købmandssøn som en streg i regningen, da hans tysk ikke var det bedste. Han fik da lov til at holde sin prædiken i en stue, og den tyske katekisation blev opgivet, da der ikke fandtes dansktalende børn i byen. Men det belyser det ejendommelige forhold, at en dansk præst i et dansk land og i en dansktalende menighed skulle aflægge den praktiske prøve i det tyske sprog. Således lå landet dengang. Pastor Prahll kom siden til Vedsted og endte som provst i Tønder, hvor han også med iver tog sig af det derværende lærerseminarium.

Som barn af sin tid var han selvfølgelig rationalist, og hans hovedinteresse gjaldt skolevæsenet og det almindelige oplysningsarbejde. Provsten fik udgivet en lang række skolebøger (allerede i Vedsted), håndbøger til brug for lærerne og lærebøger for landsbyskolerne. Jeg har endnu i dette år begravet en gammel mand, som brugte „En tydsk Læsebog for Ungdommen paa Landet“ (Haderslev 1804), når han skriftligt skulle benytte det tyske sprog. Så langt rakte Prahlls hånd. I 1830 tog han sin afsked. Kræfterne svigtede, og en ny tid, som han stod fremmed over for, var i frembrud. Hans konge — Frederik VI — udnævnt ham til ridder af Dannebrog.

Sønnerne Friedrich Christian og Hans Peter Prahll blev også præster i Nordslesvig, den første i Skast, den anden i Østerløgum, begge før det skæbnetunge år 1848. Begge blev hvirvlet ind i det nationale opgør. F. C. Prahll blev afskediget af slesvigholstenerne på grund af sit danske sindelag, men blev senere af den danske regering ansat igen i Sydslesvig. For en mand af hans støbning var gerningen i Sydslesvig både vanskelig og utaknemlig mellem krigene, og den blev det endmere ved regeringens tankeløse for ikke at sige tåbelige politik i disse år. Han kunne ikke finde sig til rette under disse forhold og lod sig pensionere i 1860.

Broderen Hans Peter Prahls kastede begivenhederne over på slesvig-holstensk side, og han lod sig af de nye magthavere udnævne til sognepræst i Øsby og provst over Haderslev-provsti. Derved kom han straks i en vanskelig situation, idet han kom til at afløse den myndige provst Boesen i Fjelstrup, hvem slesvig-holstenerne lige havde afskediget. Da krigslykken vendte sig, var provst Prahls dage derfor snart talte, og han måtte drage sydpå og blev præst i Rhinprovinsen. Der ligger en tragisk skæbne over denne mand. Politiske kontroverser lå ham vistnok ganske fjernt. Han var kirkemand først og fremmest. Både hans konge (Christian VIII) og biskop (Callisen) havde fået øje på ham og berømmet hans embedsførelse i Østerløgum. Nu væltede krigen og hvad dertil hører hele hans fremtid i hjemstavnen. Kong Christian havde opfordret ham til at udgive en dansk bibelhistorie til brug for de nordslesvigske skoler. Denne bog udkom i 1846 og er siden udkommet i mangfoldige oplag, de senere besørget af sønnen.

Næppe nogen anden skolebog har været til så stor velsignelse. Hvor mange nulevende mindes ikke med tak Prahls bibelhistorie, som har været i brug i nordslesvigske skoler helt til 1920. Jeg blader endnu stundom i min barndoms bibelhistorie og lader deres mange uforglemmelige billeder tale til mit sind. De har været med til at sætte stil og skik på vore tanker. Også Hans Peter Prahls virke har således rakt vidt. Hvor kedsommelig og intetsigende virker ikke en moderne bibelhistorie uden de bibelske billeder, som prydede Prahls bog og gav barnesjælen flugt og vinger.

Provst Prahls vendte tilbage i 1864 og blev igen provst i Haderslev provsti, denne gang som sognepræst i Gammel Haderslev. Som slesvig-holstener turde også han have hentet sig en stor skuffelse, da „landets befriere“ i stedet for at oprette et frit Slesvig-Holsten uden videre indlemmede det hele i Preussen. Den nu aldrende provst viste stor mådehold i sin færd over for de danske og de få danske præster, som forblev i deres embede, så med stor tillid hen til ham som deres foresatte og beskytter. Hvor han mødte ærlig stræben for kirkens sag, gjorde han, hvad han kunne for at mildne forholdene. Flere, ikke mindst hospitalspræsten i Haderslev, Jessenius Johansen, har aflagt vidnesbyrd herom.

Af provst Prahls børn blev Peter Prahls overstabslæge ved 84. og 86. regiment (Flensborg) og har gjort sig fortjent og kendt ved sine undersøgelser af den slesvigske flora. Men den mest kendte blev Hans Schlaikier Prahls, om hvem man med fuld ret, uden at gå nogen anden for nær kan sige, at ingen har som han sat spor i Slesvigs kirkeliv i tiden 1864—1920. (Om hans liv og gerning kan henvises til en artikel i Dannevirke (2. 9. 55) af Chr. P. Hansen: Pastor Hans Schlaikier Prahls, en tysk præstes kikkelse, der blev alle danske sønderjyders ven).

Han blev præst i Mjolden (1876) og siden i Møgeltønder, Egen og Gml. Haderslev. Efterfølgeren i Møgeltønder skrev om ham, at han „i Øjeblikket

er den betydeligste blandt Nordslesvigs Præster, lige dygtig som Prædikant og Sjælesørger, som Liturg og Hymnolog“. Det sidste vil huskes længe, og på det hymnologiske område har han gjort sig højt fortjent af det kirkelige liv i vor hjemstavn. Prahl har hovedfortjenesten for, at vor landsdel fik så god en salmebog i 1889. Men hans arbejde indskrænkede sig ikke til salmernes tekster, også melodierne tog han sig af med kyndighed og kærlighed til den gamle skønne rytmiske form. Kyndige mænd både i Tyskland og Danmark har fremhævet hans dygtighed og fortjenester på det område. Det bedste udtryk for den har vi i den melodisamling til salmebogen, han udgav sammen med organist Heinebuch i Flensborg. Her har vi — foruden mangfoldige nye melodier — de fælles protestantiske melodier i en form, der nærmer sig den middelalderlige. På mange punkter er Prahl her en forløber for det, som Thomas Laub senere søgte fremmet i kongeriget. Til pastor Prahls 80-års dag overbragte frimenighedspræst Thade Petersen ham en varm tak, særlig for hans arbejde med salmebogen (den lille bog udkom i 1925). Der skulle ellers meget til, for at en mand af Thade Petersens støbning og kirkesyn kunne udtale en sådan varm og uforbeholden tak til „en tysk statskirkepræst“. — Men sligt kan altså ske.

Endvidere må nævnes, at Prahl i mange år var leder af præsteseminariet for Nordslesvig i Haderslev. Det var oprettet i 1870 med det formål for øje at give tyskuddannede teologer, som ønskede at vinke i Nordslesvig, en efterhjælp til deres studier, særlig indøvelse i dansk og fortrolighed med dansk litteratur og kultur. Prahl søgte at udvikle dem til at blive sådanne præster, at de kunne føle sig hjemme i danske menigheder og blive værdsat af dem. Dertil krævedes, som én af dem udtalte, at de var besjælet af kærlighed til det folk, de skulle tjene iblandt, et nøje kendskab til vort folks ejendommeligheder, dets historie og skikke, dets religiøse og nationale indstilling. — Denne smukke — og vigtige — opgave kunne ingen have magtet bedre end just H. S. Prahl.

Prahl blev udnævnt til æresdoktor af sit gamle universitet. Ved hans jordefærd den 4. sept. 1930 udtalte pastor Dahl i Egen hans danske menigheders og landsmænds dom over ham: Han var en Israelit, i hvem der ikke var svig.

Af pastor Prahls sønner faldt de to på valpladserne i den første verdenskrig. En tredie søn, *Friedrich Immanuel Prahl*, blev sognepræst på Kegnæs i 1915 (indtil 1920). Han er den fjerde generation af præster i slægten Prahl. — Kun i få år var han præst for en dansk menighed, men hvilket smukt eftermæle lod han ikke tilbage, da han i 1920 ikke ønskede at fortsætte, men drog sydpå. „Uløseligt vil pastor Prahls navn være knyttet til Kegnæs og til de tunge krigsår i den første verdenskrig“ (Tilde Svensson i bogen „Den nordslesvigske Kirke“).

Siden har pastor Prahl tjent i tyske menigheder (Gelting og Flensborg)

og nu sidst Haderslev. Hvad der er at sige herom, må en tysk pen skrive. Men småting bliver det ikke. På vort fælles kirkelige område vil hans navn også være knyttet til domkirkens restaurering. Få eller ingen kender dette storladne bygningsværk bedre eller elsker denne kirke højere.

Forholdene har ført med sig, at pastor Prahl til sidst blev præst ved en lille tysk menighed i Nordslesvig. Ellers havde hans plads måske været på Slesvigs bispestol, meget ville i så fald have set anderledes ud i kirkelig henseende for danske sydslesvigere.

Justitsråd Drøhse

(1780-1856)

Af W. Christiansen.

De utrygge forhold under Napoleonskrigene medførte, at der den 17. april 1811 udstedtes en forordning, der påbød de rejsende at være i besiddelse af et pas, hvorpå der ikke alene skulle anføres de sædvanlige oplysninger om navn, herkomst og signalement, men hvor rejseruten også skulle angives.

Tønder blev en af de byer, hvor passene skulle visiteres, og i den anledning fandt man det påkrævet at oprette et selvstændigt politimesterembede. Valget faldt på Dietrich August von Wardenburg, der i 1808 var blevet udnævnt til herredsfoged i Slogs herred¹). Nogle få måneder efter blev han dog politimester og stadssekretær i Husum, og det ledige embede i Tønder søgtes da af følgende fire: Georg Ludvig Møller, herredsfoged i Kær herred, Sigmund Waitz, underretsadvokat i Tønder, Friedrich Fischer, auditor ved det slesvigske regiment og Marcus Gerhard Christian Drøhse, der i fem år havde været amtssekretær i Tønder og desuden i godt $\frac{3}{4}$ år havde administreret landfogedembedet på Sild. Det var sidstnævnte, der fik embedet, og dette beklædte han, til det i 1816 for en kort tid forenedes med borgmesterembedet.

Slægten Drøhse kan føres tilbage til Angel. I 1739 overtog Michael Drøhse de to adelige godser Brunsholm og Frauenhof af etatsråd von Lohenskjold, i hvis tjeneste han havde været²). Af hans to sønner flyttede Georg Friedrich Drøhse nordpå til Vellinggård i Jylland, og Marcus Drøhse bosatte sig i Slesvig, hvor han blev kammerråd, og i 1772 fik en anmodning fra det tyske kancelli i København om at indtræde i Landbokommissionen, der navnlig tog sig af bøndernes økonomiske forhold³). Han var gift med Christiane Margrethe Schnack, og i dette ægteskab fødtes den 9. oktober

M. G. C. Drøhse
(Efter et maleri på
Tønder rådhus)

1780 Marcus Gerhard Christian Drøhse, der som nævnt i 1812 blev politimester i Tønder.

Samme år stiftedes det patriotiske selskab, hvis formål bl. a. var at arbejde på en nærmere forbindelse mellem hertugdømmerne og Danmark⁴). Drøhse var et af de 300 medlemmer, denne forening havde i starten. I 1816 blev han herredsfoged over Tønder og Højer herreder og i 1823 inspektør for Rudbøl kog. Denne sidste stilling beholdt han til den 1. marts 1856.

Det faldt i Drøhses lod at skulle arrestere Uwe Jens Lornsen. Den 18. november 1830 fik amtmanden i Tønder ordre til at lade Lornsen anholde. Herredsfoged Drøhse med amtssekretær Boi som protokolfører og en betjent drog til Keitum, hvor de foretog den beordrede husundersøgelse og arrestation⁵). For Drøhse har det næppe været et personligt trykkende hverv, da han på ingen måde sympatiserede med de nye tanker, Lornsen var ophavsmanden til. Den oprørsild, der gennem den unge Lornsen var blevet tændt, ønskede Drøhse ikke at puste til, men han formåede dog heller ikke at dulle den.

1838 afløste han diggreve Nissen som stænderdeputeret, og han var, som den tyske forfatter dr. Kurt Hector udtaler i sin bog om de slesvigske og

holstenske stænderforsamlinger, den eneste i Slesvigs stænderforsamling, der fortjener at regnes til regeringspartiet, idet han i alle spørgsmål gik med regeringen i tykt og tyndt. Da man i 1838 foretog en afstemning om en sammenlægning af de to stænderforsamlinger, var Drøhse en af de få, der stemte imod, skønt der fra Tønder var sendt en adresse med anmodning om netop at foretage en sammenslutning. Da han således ikke stod i samklang med sine vælgere — han fik i januar 1841 kun fem stemmer — måtte han vige pladsen, efter at han endda en kort tid havde været vicepræsident i stænderforsamlingen.

I sin bog om de danske stænderforsamlinger anfører Hans Jensen, at Drøhse ved en given lejlighed skal have erklæret, at Slesvig var et tysk land. Han sluttede sig dog ikke til løsrivelsesbevægelsen, der kom sydfra, men holdt trofast ved helstatstanken.

Efter oprettelsen af den provisoriske regering i 1848 fik han sin afsked som herredsfoged. Trods adskillige chikanerier fra slesvigholstenerne, der på denne tid var ret enerådende i byen, forlod han dog ikke sit hjem. Forholdene bedredes heller ikke, da fællesregeringen blev indsat. I et brev fra sept. 1849, der er skrevet dagen efter, at Hugo v. Plessen skulle have overtaget amtmandsposten, men med uforrettet sag måtte vende tilbage, skriver Drøhse:

„Den høje landsforvaltning vil have erfaret om den inhumane modtagelse, baron von Plessen i går fik her. Om dette behøver jeg ikke at berette. Efter hans afrejse blev vort hus sammen med flere andres genstand for den vilde folkehob. Flere fire-fempunds marksten, tagpander og andet blev kastet gennem vinduerne i vore tre nederste stuer, så vinduessprosser og ruder blev ødelagt. Det ville have formet sig endnu værre, hvis ikke netop den kommanderende prøjsiske major var kommet forbi og i kraft af sin autoritet havde standset dette uvæsen. Men øjeblikkene forlever vi i største spænding.

Hvor gerne ville vi ikke tilbyde de ansatte embedsmænd husly, men vi ser os ikke i stand til at yde dem beskyttelse. De menige soldater synes at leve i stor fortrolighed med beboerne og er ikke tilbøjelige til at skride ind, ja, man vil endda mene, at nogle af disse har været med til at kaste sten. Fra sådant et korps kan der derfor ikke ventes bistand.“ Og han føjer til: „Jeg er selv født i den sydlige del af hertugdømmet og er det danske sprog kun nogenlunde mægtig, men jeg har ikke kunnet anse den tidligere regering (den provisoriske) som retsyldig. Sådan som forholdene nu er, føler mange sig undertrykte og ængstelige; hvis bare oprørerne kunne fjernes! Situationen for de isolerede mennesker, der har fædrelandets vel på sinde, er meget trist og nedslående. Der må findes en udvej, og som statsborger og ikke legal afsat embedsmand nærer jeg ingen betænkeligheder ved at anmode regeringen om at anvende kraftige forholdsregler.“ —

Opvejsningens time kom dog snart for ham. Da den danske regering efter sejren ved Isted i 1850 overtog styret, modtog han den 24. juli følgende skrivelse:

„Velbårne hr. justitsråd Drøhse!

Ifølge hr. justitsrådets forlangende meddeles Dem herved en afskrift af den instruktion, der er mig meddelt med hensyn til de civile embedsmænd, hvilket dog kun sker under det forbehold, at det aldeles ikke meddeles andre.

Om muligt må den i statholderskabets navn som amtmænd fungerende justitarius Hansen gengribes og afleveres hertil som arrestant. Amtmandens forretninger kan imidlertid overdrages amtsforvalter Lassen i Tønder.

I selve Tønder by bør ihvert tilfælde borgmester Lüders eller den embedsmænd, der fungerer i hans sted, føres hertil og justitsråd Drøhse konstitueres som borgmester, byskriver og politimester. Toldforvalter Gether og kontrollør Høxbro transporteres ligeledes hertil, og kan deres embeder indtil videre blive ubesatte.

Postmester Thiel i Tønder kan forblive i sit embede. Såvel amtsforvalteren som også toldforvalteren og postmesteren tilsiges ordre til ufortøvet at indsende deres kassebeholdning til Centralkassen i Flensborg, og det påses, at denne ordre bliver efterlevet.

I Højer har regeringskommissionen for hertugdømmet Slesvig indsat tre embedsmænd, nemlig advokat Detlefsen som herredsfoged, kontrollør Hinrichsen som oppebørselskontrollør og apoteker Nagel som postekspedient. Disse tre opholder sig, for så vidt de skulle have været nødsaget til at forlade byen, i nærheden af samme.

Hovedkvarteret, Flensborg den 20 juli 1850

Flensborg, oberst og stabschef.

Hvilke afskrift rigtighed hermed attesteres med mit navns underskrift.

Tønder, den 24. 7. 50

Bonnex

Major og højkommandør over tropperne i byen.“³⁾

Drøhse blev således både borgmester, byskriver og politimester i Tønder, men dog kun nogle få måneder. Fra tysk side har man hævdet, at der ønskedes en skarpere dansk kurs, og derfor måtte han atter træde tilbage. Der må dog tages i betragtning, at han på dette tidspunkt var 70 år og både legemligt og åndeligt svækket. Han ansøgte om at måtte få sit herredsfogedembede igen. I en skrivelse gives der en begrundelse for nægtelsen af dette ønske:

„Da insurrektion (opstand) i foråret 1848 udbrød i hertugdømmerne, var herredsfoged for Tønder og Højer herreder, justitsråd Drøhse en af de få embedsmænd i Tønder amt, der standhaftig værgrede sig ved at anerkende den såkaldte provisoriske regering, hvorfor han også af denne blev afsat fra sit embede.

Efter at hertugdømmet Slesvig i sommeren 1850 atter var blevet tilbagegivet Deres Majestæts lovlige regering, overtog justitsråd vel påny bestyrelsen af sit tidligere embede, hvorhos han under den stedfundne foreløbige mangel på embedsmænd tillige konstitueredes som borgmester, politimester og stadssekretær i Tønder, men den af ham af oprørsregeringen meddelte afskedigelse blev dog ikke formeligen sat ud af kraft, og overdragelsen af de nævnte embeder til ham kun betragtet som en intermistisk og forbigående foranstaltning. Justitsråd Drøhse er nemlig nu en mand på over 70 år, hans såvel åndelige som legemlige kraft er nedbrudt ved sygdom og genvordigheder, og det måtte derfor være genstand for Deres Majestæts daværende overordentlige regeringskommissionærs omsorg, at en yngre og kraftigere mand overtog bestyrelsen af de embeder, hvis forsvarlige røgt fremfor alt under så vanskelige forhold som de nuværende måtte antage at overstige justitsråd Drøhses kræfter. Da der derfor i slutningen af januar måned var blevet muligt på anden og mere tilfredsstillende måde at sørge for bestyrelsen af de justitsråd Drøhses midlertidigt overdragne embeder, blev det ham i sin tid meddelte constitutorium ophævet og han tilsagt i vartpenge 700 rdl. courant årlig, en sum, der allerede dengang han af de oprørske autoriteter fjernedes fra sit embede, af Deres Majestæt allernådigst var blevet ham tilstået.

Justitsråd Drøhse har imidlertid nu i en til ministeriet indkommen allerunderdanigst ansøgning ansøgt om, at han igen måtte tiltræde sit forrige embede som herredsfoged for Tønder og Højer herreder eller såfremt dette ikke skulle kunne bevilges, at der da må blive tilstået ham en årlig pension, der svarer til det fulde beløb af de ham tidligere oppebårne embedsindtægter.

Hvad supplikantens (d. v. s. Drøhses) principale bøn angår, da ser ministeriet sig af de overfor allerunderdanigst anførte grunde, hvis vægt ingenlunde senere er blevet formindsket, ude af stand til at anbefale denne til Deres Majestæts approbation, men må tværtimod med amtshuset i Tønder i dets angående afgivne erklæring være enigt i, at supplikanten nu er aldeles uskikket til at beklæde et herredsfogedembede.

Derimod må ministeriet anse det ønskeligt, at der nu bliver bevilget suppl., der siden 1816 har beklædt embedet som herredsfoged i de omhandlede herreder og ikke blot udmærket sig i sine yngre år ved en samvittighedsfuld og nidkær embedsførelse, men også bestandig vist sig som en loyal,

Deres Majestæt oprigtig hengiven mand, afsked i nåde med pension fra det af ham før oprøret beklædte embede.“⁶⁾

Der blev tillagt ham en årlig pension på 850 rdl., en sum, der utvivlsomt har været meget kærkomment, eftersom økonomiske sorger kastede en skygge hen over hjemmet. Vi får en anelse om det ved læsningen af en lille bemærkning i Wulffs dagbog, hvor det hedder under den 22. 11. 1848: „Samtalte med Mathiesen (Højer) angående den stakkels Drøhse, men ham vil desværre ved enkelt mand ej være at hjælpe, hans gæld er stor; tilbød at tage andel, såfremt Mathiesen og Nagel kunne virke nogen til sand gavn for ham; hvor er denne mand, berøvet sit embede og levebrød i sin alderdomsdage dog så meget at beklage og er alene konen skyld i hendes trange kår som i sit med børnenes.“⁷⁾

I 1851 afstod han sine tre ejendomme i Slesvig, og kort efter solgte han sit beboelseshus i Tønder, der lå, hvor nu ejendommen Vestergade 23 findes.

I en takkeskrivelse til kongen for en eller anden gunstbevisning skriver han i maj 1855 (findes som udkast i kladde): „Min stilling var i den senere tid så sørgelig, så nedtrykt og bedrøvelig, så jeg slet ikke vidste udvej, hvordan der skulle hjælpes mig. Da kom i dag den oplivende glæde om hjælp gennem allerhøjeste nåde og barmhjertighed. I dybeste ydmyghed og indre hengivenhed bringer jeg min allerunderdanigste tak.“ —³⁾

Drøhse fik sit virke i Tønder i byens mest bevægede periode, i en tid, hvor de nationale skillelinier blev trukket op. Det var ikke at vente, at han skulle have sluttet sig til den danske folkevækkelse. Han fulgte dog heller ikke slesvigholstenernes parole, men bevarede den loyalitet, der prægede tredivernes embedsmænd og blev det løfte, han ved overtagelsen af politimesterembedet i 1812 afgav, og hvori han lovede at ville virke til Hans Majestæts velfærd, tro. Han kan stå som en repræsentant for en samvittighedsfuld, pligtopfyldende tro kongens tjener, der ønskede en stille, fredelig udvikling i landsdelen.

Han afgang ved døden den 23. august for 100 år siden og efterlod sig hustruen Friedericka Marie Severine, født Clausen, der stammede fra København og var 13 år yngre, datteren Wilhelmine (født 1816), en søn af samme navn som faderen, der på denne tid var landmand på Sjælland, og endelig sønnen Friedrich Wilhelm (født 1820), der i 1853 nedsatte sig som boghandler i Tønder, og i den anledning sendte sine forretningsforbindelser en skrivelse, hvori han bl. a. siger: „Dels på grund af, der her på stedet ingen ordentlig boghandel eksisterer, dels også for at udbrede danske bøger her i omegnen, som desværre endnu her ikke meget har fundet sted, håber jeg ved en anstrengt virksomhed og mine personlige bekendtskaber at erhverve mig en betydelig virkekreds.“³⁾ Det var hans hensigt at genoplive Den vestslesvigske Tidende, hvis der kunne skaffes 300 abonnenter. Det lykkedes ikke, men derimod udgav han fra 1867 og hvert følgende år ud over århun-

Portalen til boghandler Drøhses hus.

dredskiftet en almanak, der blev yndet folkelæsning i mange hjem. I 1859 erhvervede han den smukke barokbygning Storegade 14, som angives at være opført i 1672. Fra trykkeriet, som han fik oprettet i denne ejendom, er der i årenes løb udgået mange publikationer. Bl. a. påtog han sig at genoptrykke det gamle Meyers landkort over Nordfrisland.

Kilder:

- ¹⁾ H. V. Gregersen: Herredsfoged August von Wardenburg (Sønderj. Månedsskr. 1950 s. 142).
- ²⁾ Jensen: Angeln.
- ³⁾ Private papirer (Tønder museum og Tønder bibliotek).
- ⁴⁾ Sønderj. årbøger 1935, s. 214.
- ⁵⁾ Th. Graae: Uwe Jens Lornsen.
- ⁶⁾ Landesverw. und Regierungs-Comission, Adressen und Erkl. R. A.
- ⁷⁾ P. Kr. Iveresen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog, s. 149.
- ⁸⁾ Hans Lund: Træk af den danske sønderjydske presses hist. (Sønderj Månedsskr. 11. bl. s. 3).

Markeder i Tønder

Barndomserindringer af Jonatan Smith.

I Tønder bys økonomiske liv spillede kreaturmarkederne en stor rolle. De største kreaturmarkeder holdtes om foråret i april og maj måneder, hvor magerkvæget, som skulle græsses fede i marsken, tilførtes fra hele Vest-slesvig og fra Vestjylland, om efteråret i september og oktober måneder dreves kreaturerne atter ind i byen, nu var de slunkne sider bleven fede. Kreaturhandlere fra alle dele af riget strømmede til byen, særlig Rhinlan-dene var stærkt repræsenterede, en stor del af tilførslen gik til forsyningen af industriområdet dernede. På de store markedsdage var tilførslen 3000 stk. kreaturer.

Helt ind til de første år af halvfemserne afholdtes kreaturmarkederne i byens gader. Fra Laurentiusbækken i vest ind over Storegade til et langt stykke ned i Østergade, fra Søndergade over Torvet og Lille Torv samt Jernbanegade fyldte kreaturerne gaderne. De skulle holde sig til selve ga-derne, men gik også op på fortovene, indtil driverne gennede dem ned der-fra. Når man skulle til skole, måtte man bruge linealet for at bane sig vej. En stor del af handelen foregik i staldene. I midten af firserne havde køb-mand Klüwer, gæstgiver Friedrichs på Svanen og en tredje bygget stalde, som åbnede sig ud mod Søndergade.

Henimod firetiden var markedet forbi. Kreaturerne dreves nu til deres nye bestemmelsessted, de fleste skulle med vestbanen syd på. Det påhvilede husejerne at fjerne kvægets efterladenskaber; hvor stueetagen var udlejet, var forpligtelsen pålagt lejerne. Det var ikke noget behageligt arbejde at fjerne al den gødning, men det var jo nødvendigt. Når man derefter havde skyllet sit gadestykke flere gange med vand, som måtte hentes fra pumpen i gården, kunne man være sit gadestykke bekendt.

I slutningen af firserne gjorde der sig bestræbelser gældende for at få kvægmarkederne bort fra gaderne. Det har sikkert været forretningsfolke-ne, som ønskede det. Gæstgiverne i de pågældende gader har derimod nok været imod denne forandring, som ville skade deres næringsvej. Men hvor skulle markederne så afholdes? Der gjorde sig to bestræbelser gældende. Det ene parti ville have den nye markedsplads anlagt vest for byen ved Aven-toftvejen — nu Vidingherredsgade. Da det solgte kvæg skulle med toget sydpå, syntes det at være det mest hensigtsmæssige. Et andet parti ville have

den nye markedsplads anlagt ved Sønderport, jeg mener, at de fleste af byens gæstgivere var tilhængere af dette forslag. Og de sejrede.

Byen vedtog i 1889 at erhverve de nødvendige arealer lige syd for byen. Den nye markedsplads anlagdes på nogle engarealer øst for vejen til Sæd langs med det søndre borgerdige. Disse arealer var om efteråret og vinteren oversvømmede, selv om de lå lidt højere end engene på den anden side af chausseen. De måtte derfor opfyldes. Der anlagdes et tipvognsspor til Jejsing bakker, hvorfra sandet transporteredes til sit bestemmelsessted. Efter at sandet havde sat sig, kunne man gå igang med at gøre markedspladsen færdig til brug.

Et udvalg havde været i Husum og studeret den derværende nye markedsplads. Man vedtog at tage den som forbillede for Tønder. Markedspladsen blev brolagt, der anlagdes gader med stadeplads til begge sider. Kvæget blev bunden til indhegningen af jernrør. Ved adgangen til markedspladsen opførtes der boder til personalet, som skulle opkræve gebyrerne, og nogle lave bygninger til de besøgende, hvor de kunne drikke lidkøb på den afsluttende handel. Forpagtningen af disse bygninger blev en god indtægtskilde både for byen og for de få gæstgivere, som fik udskænkingsret.

Ikke blot kvægmarkedet, men også hestemarkedet afholdtes her. Nogle år senere opførtes der i den sydlige del af pladsen en stor rund bygning, hvor hingstekåringen fandt sted.

Da koleraen udbrød i Hamborg i 1892, fremskyndte det at tage den nye markedsplads i brug. Alle markeder henvistes nu hertil. Inde i byen havde man nu kun ulemperne ved kvægets transport fra og til markedet, en del af transporten ud til vestbanen foregik dog forbi Bachmanns vandmølle og over Skibbroen.

Det nye kvægtorv havde med arealerhvervelse, jordarbejde og indretning kostet 122.200 mark. Man har sikkert dengang korset sig over denne store udgift — nu er man jo vant til helt andre beløb.

Da genforeningen trak grænsen lige syd for Tønder, svandt kvægmarkederne ind, og handelen foregik på en helt anden måde. Der anlagdes en eksportmarked ude ved Vidingherredsgade, hvorfra kvæget kunne læsses umiddelbart i jernbanevognene. Nu var det øjensynligt, at man i sin tid burde have anlagt markedspladsen herude. Men det er jo i dette som i andre tilfælde ikke altid det mest rigtige forslag, som får de fleste stemmer.

Nu har kvægmarkederne ikke mere den betydning for Tønder som i tiden før genforeningen. Mange har sikkert i tiden omkring genforeningen frygtet, at Tønders næringsliv ville gå tilbage. Det modsatte er sket. Byen er vokset og har udvidet sig til alle sider, hvor terrænforholdene har tilladt bebyggelse. Hvor vi i sin tid løb på skøjter, vokser der nu korn. Afvandingen har givet byen nye muligheder. Næringslivet er blevet mere mangfoldigt. Byen trives, selv om de gamle kvægmarkeder hører fortiden til.

En soldats optegnelser fra 1864

Ved J. Raben.

Hans Fogt i Hundslev på Als, der i 1863 blev indkaldt til militærtjeneste og ansat som menig nr. 34 ved 2. divisions hovedmagasin, har efterladt nogle optegnelser fra krigsåret. Jeg lader Hans Fogt selv fortælle om sine oplevelser.

„Den 10. december 1863 meldte jeg mig som trainkusk ved kommandantskabet i Sønderborg. Vi stillede med 100 mand og skulle nu lære lidt militært anstand på slotspladsen under kommando af en underkorporal af 13. regiment, som lå i Sønderborg. Den 19. i samme måned blev 80 mand udtaget til oppassere for officerer. Jeg og min sovekammerat, Jens Rasmussen fra Mjang, blev tilbage og skulle blive i Sønderborg. Samme dags aften, da vi sad i vort kvarter i Færgegården og fik os et par toddyer, kom en underkorporal ind og sagde, at han skulle have én mand i stedet for én af de udtagne, der ikke kunne komme med. Han havde været i forskellige kvarterer, men der var ingen hjemme. Jeg spurgte, hvem af os to det skulle være. „Det er jo lige meget,“ svarede han, „I kan jo trække lod.“ — Valget faldt på mig. „Hvad vil du have i bytte,“ spurgte jeg Jens Rasmussen. „10 daler,“ lød svaret. Jens fik de 10 daler, jeg ønskede ham til lykke og gav tre toddyer i lejekøb.

Den næste morgen tog de afsted til Dannevirke. Jens Rasmussen blev oppasser hos en løjtnant ved 6. regiment. Under Dybbøls belejring blev de begge dræbt af en granat, da de sad og drak te. —

Vi andre, der blev tilbage i Sønderborg, kom til reservemagasinet. Hver dag var vi beskæftiget med at fylde magasinerne, som vi havde hos konsul Nielsen og Peter Karberg. — Men så kom tilbagetoget fra Dannevirke de første dage i februar. Der var stor trængsel i Sønderborg, vi måtte arbejde både dag og nat med at udlevere forplejning til folk og heste. Det kom såvidt, at der ikke kunne opdrives et rugbrød i hele byen, om det var alle slags sukkergodt, gik det med. Det var et sørgeligt syn, når man stod nede ved broen og så op ad chausséen mod Dybbøl bjerg. Der lå bagage, vogne og kanoner væltede, der var et rædsomt glat føre og isslag i disse dage. En del af armeen blev indskibet til Jylland, en del blev på Als og indkvarteret i de forskellige landsbyer. Vi blev i Sønderborg med magasinet til den 27. februar, det var en søndag, og om aftenen flygtede vi til Lambjergskov. Vi

var kun to mand og løjtnant Bech, og blev indkvarteret hos synsmanden Mads David. Om mandagen kom så hele styrken og blev indkvarteret på de tre andre gårde. Vognparken stod hos Jørgen Lausten. — De fleste af kuskene var slesvigske bønder, der var kommet med her til fra Dannevirke. De kørte nu for os med forplejning til de forskellige brigademagasiner. Vort magasin var nu blevet 2. divisions hovedmagasin. Hver anden dag tog vi imod, og hver anden dag leverede vi forplejning ud. Sådan gik tiden. Efter at prøjserne den 18. april havde taget skanserne, fik vi den 22. april ordre til at rejse til Faaborg. Vi sejlede over med et norsk dampskib „Bergen“, og fra Faaborg kom vi til Vedtofte, 4 mil fra Faaborg og 1½ mil fra Assens, og blev indkvarteret hos en gårdmand Søren Hansen, Højberggård. Der lå vi to mand og her traf jeg Jens Møller fra Købingsmark ved Nordborg. I Vedtofte var vi til 3. maj, så blev vi flyttet til Hunderup i nærheden af Odense, men næste morgen kl. 6 måtte vi atter af sted og tilbagelægge de 4 mil til Faaborg, hvor vi måtte arbejde hele natten til kl. 4, da vi gik ombord i dampskibet „Phønix“, der overførte os til Frederikshavn, hvor vi ankom den næste nat kl. 12. Vi blev natten om bord og om formiddagen blev jeg indkvarteret hos købmand Berg. Den 11. maj var jeg med en transport til Vildsøgård, vi var ti trainkuske og en dragonunderofficer med. Vi havde nu fået 25 spand heste til magasinets rådighed, og der var også nogle bønder med i transporten. Vi kom til Hjørring den første dag, vel 4 mil fra Frederikshavn, vi tre indkvarterede os selv hos gæstgiver Møller, kuskene blev indkvarteret rundt omkring i byen. Den næste morgen fortsatte vi rejsen, og vi havde endnu fire mil. Men da blev bønderne gnavne og ville ikke køre længere. Vi måtte så have nogle vogne rekvirerede fra landet, og det tog megen tid, men vi kom godt derud og tilbage igen til Hjørring og søgte vort kvarter. Den næste dags morgen fortsatte vi så rejsen tilbage til Frederikshavn, hvor vi ankom kl. 2 om eftermiddagen. Men allerede kl. 4 samme dag brød vi op igen til Hjallerup, 7 mil herfra. Der skulle vi have vort magasin på herregården Frederikshvile, der ligger tæt ved byen. Nogle af os blev indkvarteret på gården, jeg kom ind til byen, hvor jeg sammen med en anden mand fik kvarter hos Niels Ohlsen, senere kom vi også hen på gården, hvor vi alle lå samlet.

Den 25. juni flyttede vi igen med hele vort train og mandskab til Frederikshavn, den 26. blev vi indskibet på dampskibet „Valdemar“, som førte os til Nyborg, Sejladsen varede 18 timer. Da vi havde sejlet en tid lang, gjorde skibet holdt. Vi, som lå nede i lasten, kom hurtigt op på dækket, vi kunne jo ikke vide, hvad der var på færde. Det var fregatten „Niels Juel“, der prajede os, og forespurgte om vor kaptajn havde set noget til fjenden, thi våbenhvilen var forbi. Om middagen den 27. juni ankom vi til Nyborg. Om eftermiddagen kl. 3 tog vi derfra og var kl. 8 i Odense. Magasinet kom den 28. videre til Kerte, den 4. juli til Hekkebølle og den 18. juli til Aalsbo.

Den 20. juli var jeg med en transport til 1. og 8. infanteribrigade og samme dags eftermiddag flyttede vi magasinet til Bukkerup, vel omtrent 3 mil fra Hekkebølle, derfra til Kingstrup, hvor jeg blev indkvarteret hos Hans Hansen på Sophiedal, omtr. 2 mil fra Middelfart. Den 3. august kom magasinet igen tilbage til Bukkerup. På vejen fra Kingstrup til Bukkerup kom jeg forbi den smukke bygning som kaldes Erholm, og som ejes af kammerherre Cederfeldt de Simonsen. Denne bygning har et herskabeligt udseende og ligner et slot, den har en uhyre smuk beliggenhed og en særdeles smuk have.

Krigen var forbi. Den 13. august rejste jeg fra Bukkerup over Odense til Nyborg. Den 15. august afleverede jeg mit tøj på arsenalet, hvor jeg fik mit pas og så gik vi til doktorvisitats. Vi var et selskab, som lejede en vogn, der skulle køre os til Middelfart, i alt 10 mil, men da vi kom til Vissenbjerg kro, blev vognmanden så tvær, at han ville ikke køre os længere. Han fik sine penge for den vej, han havde kørt, og så lejede vi bageren, der boede i nærheden af kroen og kørte resten af vejen til Middelfart. Den næste morgen fik vi en båd til at sætte os over til Snoghøj. Der stod en østrigsk soldat og forlangte vore pas. Da det var undertegnet af kommandanten, kunne vi lade os køre videre til Kolding. Der blev vi på gaden anholdt af nogle østrigske officerer, der ville se vore pas, men der var ikke noget i vejen. Vi tog ind på hotellet „Hvide Hest“, der traf vi en mand, der skulle til Haderslev, og ham kørte vi med. I Haderslev lejede vi en vogn til Aabenraa. Natten tilbragte vi hos gæstgiver Danielsen. Den 7. juli om morgenen lejede vi en vogn til Sønderborg. Da vi kom til Dybbøl mølle, kom der nogle af hans bekendte, der var permitteret fra 21. regiment, os i møde. Så kunne han få læs tilbage og han bad os om at gå den smule vej til Sønderborg. Det gjorde vi, og med rask hurra skiltes vi. Endelig kom vi til Sønderborg, hvor vi rigtigt kunne spore krigens ødelæggelser. Jeg gik ind til gæstgiver Chresten Lassen, lige over for Reinmuth's Hotel, der fik jeg lidt at styrke mig på, thi i de sidste dage havde det ikke givet meget. Da jeg havde hvilet lidt, begav jeg mig på turen hjem.“ —

Glimt

FRA SVUNDNE TIDER . . .

Den store brand i Møgeltønder natten mellem 18. og 19. september 1861.

I Vestslesvigsk Tidende 20. sept. 1861 læses følgende:

Møgeltønder, d. 20. septbr.

I Møgeltønder Slotsgade låe på den nordlige side fra Schackenborg en række gamle huse, der begyndte med den såkaldte „Slotskro“ og fortsatte sig mod vest. Af disse gamle bygninger vare idetmindste otte således sammenbyggede, at deres loftsrum dannede en fortløbende linie uden adskillelse ved muurværk og afgave således i ildebrandstilfælde et høist farligt naboskab. Natten mellem onsdag og torsdag omtrent kl. 12 udbrød temmelig midtveis i denne huusrække en brand, der uagtet det næsten stille veir gennem de med fourage og ildebrændsel opfyldte loftsrum med en rivende hurtighed udbredte sig til begge sider, så at inden et quarters forløb samtlige huse tillige med kroen stode i lys lue og dannede et rædsom ildhav af mindst et par hundrede alens længde, fra hvilket mange af de ulykkelige beboere måtte redde sig halvnøgne og med tab af deres fattige eiendele. Om slukning kunde her ikke være tale, og man søgte derfor kun ved fortsat sprøitning på et mod vest liggende isoleret hus at hindre ildens udbredelse i denne retning; dette lykkedes næsten i et par timer, men omsider an-

tændtes ved heden også denne med fourage stærk opfyldte bygning og forplantede ilden til en med denne sammenbygget, så at nu på eengang ti huse stode ibrand. Da der på dette sted var en ubebygget plads, lykkedes det her at standse ildens udbredelse, idet man beskyttede den nærmestliggende bygning ved rapsseil, der holdtes våde ved sprøitning. Først omtrent kl. 5 var der ikke mere fare for ildens udbredelse, dog brændte det endnu igår og selv idag i grundstederne. Det må betragtes som en stor lykke, at det under denne tids stormfulde veierlig var næsten vindstille eller hoist kun en svag luftning af sydvest, da ilden udbrød; i modsat fald og ved en nordlig vindretning vilde den ufeilbarlig have angrebet gadens sydlige huusrække, for hvilken redning vilde have været umulig, da gaden ikke havde kunnet passeres for røg, hvilket noksom såes, da der henad morgenstunden reiste sig en temmelig heftig vind fra nord, der førte røgen og gnisterne over mod disse huse, som tildels måtte afkjøles ved sprøitning. De talrige huusvilde med deres store børneflokke (ialt 60—70 mennesker) ere foreløbig anbragt så godt som omstændighederne tillade, men det vil vistnok være meget vanskeligt at skaffe dem passende huusly for vinteren i den temmelig tætbefolkede by.

P. Kr. I.

Fra HISTORISK SAMFUNDS arbejde

Ifølge vedtægterne har amtsudvalgene bl. a. til opgave på Historisk samfunds vegne at udpege tillidsmænd, som regel én i hvert sogn.

Vi skal i de kommende hæfter bringe en fortegnelse over disse.

Tønder amt:

Abild: Gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg
Arrild: Gårdejer Jeppe Madsen
Ballum: Lærer H. Præstin
Brede: Provst Holdt
Brøns: Gårdejer P. O. Andersen
Burkal: Lærer Leick, Lydersholm
Lærer Hummeluhre, Rends
Bylderup: Lærer Knudsen
Døstrup: Gårdejer Cornelius Schmidt
Emmerlev: Lærer Larsen
Hjerpsted: Bagermester Brodersen
Hostrup: Lærer Maibøll
Hviding: Gårdejer Mads Warming
Højer: Lærer Mollerup Hansen
Daler: Lærerinde Ingrid Danielsen
Højer Landsogn: Lærer Stendevad, Rudbøl
Højrup: Lærer Haugård, Arnum
Højst: Købmand Hansen, Ellehus
Løgumkloster: Kæmner J. Thomsen
Mjolden: Rentier Hage Petersen
Møgeltønder: Lærer Juhl Nielsen
Nørre Løgum: Sognefoged Claus Friis
Randerup: Gårdejer Anders Brorsen Hansen
Ravsted: Lærer Sigfred Christensen
Rejsby: Gårdejer Stauning Jensen
Roager: Gårdejer Uffe Gad
Rømø: Gårdejer Alfred Schmidt
Skærbæk: Skovrider Fromsejer
Spandet: Gårdejer Peter Smith
Tinglev: Lærer Schmidt, Bajstrup
Visby: Lærer Schmidt-Nielsen
Vodder: Gårdejer Hans Kjær, Gånsager
Tønder by: Adjunkt Fanø
Viceskoleinspektør W. Christiansen

Graasten Bank ^{A/S}

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

Sønderjyds
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

Haslev
Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved He-
vendelse til

Peter Kæs-
Rektor, Haslev

VALLEKILDE
Folkehøjskole

Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Brede Sogns
Spare- og Laanekasse

Bredebro tlf. 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,

Trikotage, Herreekvipering

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens